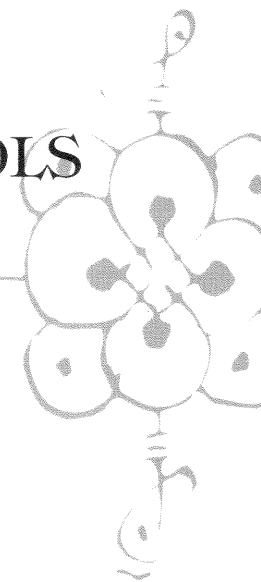

ESTUDIS
HISTÒRICS I
DOCUMENTS
DELS

ARXIU DE **P**ROTOCOLS

Sig *
XVI

EMPRESARIS GASISTES
A LA CATALUNYA INDUSTRIAL DEL SEGLE XIX

MERCÈ ARROYO I HUGUET

COL·LEGI DE NOTARIS DE CATALUNYA

BARCELONA 1998

L'aplicació de l'enllumenat públic mitjançant el gas d'hulla a les ciutats del segle XIX representà una innovació tecnològica important que serví als empresaris gasistes com a demostració dels avantatges del nou sistema d'il·luminació. Una vegada comprovades les seves eficiència i estabilitat, fou adoptat de manera immediata per un gran nombre d'indústries, ja que els permetia ampliar l'horari laboral i, en conseqüència, augmentar la productivitat.

Com totes les xarxes tècniques, la de gas mostraria des del principi la seva tendència a l'expansió continuada en el territori, per a la qual l'existència d'una estructura industrial formada i amb perspectives d'augmentar constantment es convertiria molt aviat en condició indispensable. De manera similar, el creixement del teixit industrial –que formaria un bloc de demanda més nombrós i solvent que el procedent de l'enllumenat públic– es veuria afectat pel grau d'implantació de la xarxa de gas al territori.

Perquè es produís aquesta situació, era imprescindible que les empreses gasistes disposessin d'un volum important de capitals, a fi de mantenir nivells òptims de qualitat del gas, per incorporar les successives innovacions que es realitzessin en el sector i per assumir les necessàries ampliacions de la xarxa. Però també era imprescindible que existissin empresaris gasistes capaços d'assumir riscos a curt i mig termini, ja que el negoci del gas, com altres negocis fonamentats en la innovació, presentava un alt grau d'incertesa en no saber-se amb seguretat els moviments futurs del mercat. A aquests dos vessants d'un mateix problema –essencialment econòmic– dedicarem la nostra atenció.

La indústria del gas a Espanya

En una situació de relativa ignorància sobre els moviments del mercat, i davant d'una infraestructura tecnològica que es preveia de considerable magnitud econòmica com la del gas, els empresaris gasistes de les primeres èpoques procuraren acollir-se a alguns mecanismes de seguretat. Entre ells,

la possibilitat que els oferia la pràctica mercantilista del privilegi, és a dir, la compra a l'Estat, o en nom seu al municipi, de l'exclusiva del subministrament –sobre els dos tipus de consum: el públic i el particular–¹ per un cert nombre d'anys, la qual cosa suposava, de fet, que durant aquest temps no es pogués instal·lar una altra indústria al territori objecte de privilegi.

Aquesta situació es traduí en una posició de monopoli a mans de les companyies gasistes –i, en conseqüència, en l'absència d'altres empreses competidores al territori– més dura com més gran fos la seva capacitat econòmica. La inexistència d'un marc legal específic fins ben entrat el segle XX afavorí, també, que la indústria del gas fos considerada a Espanya com un negoci privat més i, com a tal, difícilment regulable. A partir de l'Estatut Municipal, del 1924, les infraestructures aplicades a la ciutat, entre elles la del gas, assolirien la consideració de serveis públics urbans i es mantindrien regulades essencialment pels ajuntaments.

La Catalana fou la primera empresa gasista que va actuar a Espanya de manera continuada des del 1843, qüestió que ha estat tractada en un altre lloc.² En aquesta empresa, es produí una clara coincidència entre un volum important de demanda particular i uns empresaris gasistes amb el patrimoni econòmic suficient i amb un elevat grau d'esperit empresarial, fet que els animà a reinvertir constantment en les instal·lacions i en successives ampliacions de la xarxa. Però *La Catalana* es configura com un cas atípic en el panorama espanyol per volum d'inversió i de negoci. Els seus gestors saberen aprofitar unes condicions òptimes de mercat, en el qual actuaren molt de temps sense competència, de manera que es pogué complir la principal característica de les xarxes: l'expansió continuada al territori.

En contrast amb aquest comportament econòmic, la majoria dels empresaris gasistes espanyols seguí una trajectòria basada en una inversió inicial de modest volum a partir de la qual s'esperaria a generar beneficis prou elevats abans de reinvertir. D'aquesta manera creien assegurar la rendibilitat de la seva inversió; però l'efecte més immediat fou que el volum de

1. En aquest article, s'entén per consum particular el procedent de la indústria i del comerç, ja que el consum domèstic no es generalitzaria fins ben entrat el segle XX.

2. Vegeu, sobre *La Catalana* de Barcelona, M. ARROYO, *La industria del gas en Barcelona (1841-1933). Innovación tecnológica, territorio urbano y conflicto de intereses*, Barcelona: Eds. del Serbal, 1996, 420 p. També he tractat aquest tema a M. ARROYO, «El procés d'implantació del gas a Barcelona», a *Actes de les III Trobades de la Ciència i de la Tècnica als Països Catalans*, Barcelona: Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica, 1995, p. 473-480.

reinvertió i el de la demanda particular, en mantenir-se en baixes cotes, no permeteren l'expansió de la xarxa, i en un curt espai de temps, hagueren de tancar les portes de les seves empreses o malvendre'n les instal·lacions.

A la Catalunya del segle passat, el procés d'expansió del gas d'hulla fou força ràpid i se centrà essencialment en els nuclis que comptaven amb un teixit industrial en vies de formació. Però, com a la resta d'Espanya, aquesta primera introducció quedà truncada gairebé sempre, en no anar seguida per un creixement de la xarxa, que devia haver-se produït a causa de la potenciació d'ambdós sectors industrials.

El 1901 es comptabilitzaven una trentena de fàbriques al territori català: tres a Barcelona capital, 18 a la resta de la mateixa província, 5 a la de Tarragona i 4 a la de Girona. A Lleida capital n'existí una des del 1862 fins al 1897, any en què es tancà definitivament.³ Aquesta distribució correspon, sens dubte, a l'estructura industrial atribuïda generalment a les quatre províncies catalanes, amb la ciutat de Barcelona en lloc destacat, així com a la situació de les ciutats respecte de les vies de transport per facilitar l'arribada dels carbons.

Entre els nombrosos casos que podríem assenyalar, ens proposem de centrar la nostra atenció en dues indústries del Pla de Barcelona: *La Propagadora del Gas*, que va iniciar la seva activitat a Gràcia, i la societat *Guardiola, Albiñana i Junyent*, propietària de la fàbrica de gas de Sant Andreu de Palomar, el seguiment de la trajectòria de les quals ha estat possible essencialment per la consulta sistemàtica de la documentació dipositada a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona.⁴ Ambdues empreses par-

3. *Estadística del impuesto sobre el consumo de luz de gas, electricidad y carburo de calcio*, Madrid: Dirección General de Rentas Públicas, 1902.

4. A més de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), d'on prové el gruix de la documentació consultada, també han aportat informació les següents fonts:

Arxiu Administratiu de l'Ajuntament de Barcelona (AAAB)

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB)

Arxiu Municipal del Districte d'Horta (AMDH)

Arxiu Municipal del Districte de Sant Andreu (AMDSA)

Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí (AMDMS)

Arxiu Municipal de Sarrià-Sant Gervasi (AMSS)

Arxiu Municipal de Mataró. Protocols Notarials (AMM.PN)

Biblioteca Nacional de Madrid (BNM)

Fons Gil Nebot (FGN)

Museu Municipal de Premià de Mar

Registre de la Propietat de Barcelona (RPB)

ticiparen de característiques semblants: totes dues es trobaven prop d'una xarxa en plena expansió –la de Barcelona–, s'instal·laren prop d'un teixit industrial en creixement continuat i ambdues, en canvi, mantingueren un volum d'inversió i d'expansió de la xarxa en un baix nivell.

La Propagadora del Gas

Després de la fundació de *La Catalana* de Barcelona, la següent empresa que s'arriscà a entrar en el negoci gasista va ser *La Propagadora del Gas*,⁵ una empresa que naixeria amb una clara vocació expansionista que tanmateix no arribaria a desenvolupar. Entre les circumstàncies que crearien un context diferenciat per a aquesta empresa incidiren de manera especial la posició dubitativa de la demanda particular i el comportament empresarial dels seus gestors.

La Propagadora del Gas es constituí formalment el 1854, a partir d'un nucli inicial d'accionistes ja associats des de dos anys abans, *Ramon Salvador y compañía*. Els primers estatuts de l'empresa, del 1854, indiquen les expectatives d'assolir una expansió per tot el territori de Catalunya i de les províncies aragoneses. Malgrat això, la seva trajectòria posterior diferí sensiblement dels plantejaments inicials. La primera factoria de l'empresa s'edificà al municipi de Gràcia, situat al nord-est de la ciutat de Barcelona, on s'anà desenvolupant amb algunes dificultats una xarxa de canalització que seria posteriorment perllongada cap als nuclis veïns de Sant Gervasi, Sarrià i les Corts, tots ells situats al Pla de Barcelona.⁶

Com la majoria d'empreses gasistes de l'època, *La Propagadora del Gas* es constituí en societat per accions. El capital inicial fou de sis milions de rals, xifra que s'ha de considerar important, ja que és la mateixa amb

5. Una primera aproximació sobre la trajectòria de *La Propagadora del Gas* a Gràcia, el veí municipi del Pla de Barcelona, es pot trobar a M. ARROYO, «La Propagadora del Gas de Gràcia. Articulación del territorio y administración municipal», *Ciudad y Territorio*, 94 (1992), p. 61-77.

6. L'any 1825, després de la seva primera annexió a Barcelona, Gràcia comptava amb 2.608 habitants: F. NADAL, «Epidèmies, clavegueram i especulació. Una aproximació històrica al sanejament dels municipis del Pla de Barcelona (1884-1900)», *Estudis i recerques*, 6 (1987). El 1854, justament abans d'instal·lar-se l'enllumenat de gas, la seva població es trobava en els 12.975 habitants. Aquest creixement, com és evident, està vinculat a l'expansió del seu teixit industrial.

què es fundà *La Catalana*, ja esmentada, que havia d'abastir una ciutat d'una grandària molt superior a la de Gràcia. Segons els estatuts de l'empresa, els tres socis majoritaris –Ramon Salvador i Serra, Jaume Baulenas i Mateu i Josep Martorell i Guitart– comprometeren la quantitat de tres milions cent mil rals, equivalents a 775.000 pessetes, que cobrien el 51,6% del total, el qual els donava la seguretat que la trajectòria del negoci seguiria les pautes econòmiques que dictessin.⁷ El 1854, aquest nucli donaria entrada a quatre socis més: Francesc Font i Romà, Josep Molas i Vallvé, Josep Jover i Serra i Antoni Rovira i Borrell.⁸

Certament, la junta directiva mantingué durant tota la vida de l'empresa un indubtable control sobre la marxa del negoci, i els posteriors augments i disminucions del capital social, que seran tractats més endavant, obeïren a les directrius que van marcar els socis majoritaris, entre els quals es produí, llevat de comptades ocasions, una clara continuïtat. Els principals càrrecs de la junta directiva es mantingueren a les mateixes mans i la titularitat de la resta del capital social romangué igualment sense variacions importants (annex 1).

El principal accionista i la persona que aconseguí el privilegi exclusiu per a l'enllumenat de la llavors vila independent de Gràcia fou Ramon Salvador i Serra. A més, Salvador negocià amb l'ajuntament de Gràcia els primers traçats de la xarxa del municipi.

El 1854, també, tingué lloc un complicat procés en el qual Salvador, com a gerent de *La Propagadora del Gas*, projectà una altra fàbrica que hauria de subministrar gas a les indústries existents al districte del Raval de Barcelona, fàbrica que preveia edificar al carrer de Ponent –l'actual de Joaquim Costa–, entre els carrers del Peu de la Creu i de Ferlandina. Aquest projecte no es pogué dur a terme pels entrebancs que li posà *La Catalana*, que retenia el privilegi exclusiu per al subministrament de gas a la ciutat.

Els gestors de *La Catalana* s'encarregaren de promoure una campanya a nivell ciutadà en la qual prengueren partit a favor i en contra totes les instàncies de la ciutat: la Reial Acadèmia de Medicina, la Junta Municipal de Sanitat Pública, personalitats acadèmiques interessades des del punt de vista científic en el procés de destil·lació del gas d'hulla (com ara els quí-

7. *Estatutos y Reglamento de la Sociedad Anónima La Propagadora del Gas*, autorizada por Real decreto de 3 de mayo de 1854, Barcelona: Imprenta de D. Agustín Gaspar, 1854.

8. RPB, *Llibre 142*, f. 155-6.

mics Jaume Arbós i Francesc Domènech), així com l'arquitecte municipal, Josep Mas i Vila i la Mutua de Socorros Mutuos.

Els veïns convents dedicats a tasques de beneficència, com la Casa de Caritat, la Casa de Misericòrdia i altres que també es trobaven al Raval –dels Àngels, de les monges mínimes, de les caputxines i les del monestir de Valldonzella–, es mostraren decididament contraris a la instal·lació d'una fàbrica de gas pels perills d'incendi i explosió que suposava una indústria d'aquestes característiques per a la població més propera; però també hi hagué manifestacions a favor que, essencialment, provenien dels nombrosos propietaris d'indústries i comerços de les rodalies. Aquests copsaren la possibilitat que la instal·lació d'una altra xarxa de gas els permetés sortir del monopoli de La Catalana, que ja deixava sentir els seus efectes. En una situació de competència entre dues empreses gasistes, preveïen que s'abaratiria el preu del gas, la qual cosa els permetria adoptar el nou sistema d'enllumenat, perllongar la jornada laboral i, en conseqüència, augmentar els beneficis dels seus negocis.

Davant la indecisió de l'ajuntament per les pressions contradictòries a què es trobava sotmès, Josep Gil, el director i un dels principals accionistes de *La Catalana*, decidí prendre la iniciativa: convocà Salvador per buscar una solució al conflicte, que passaria per alguns pactes econòmics. Les dues juntes directives arribaren, el 29 de juliol de 1855, a un acord que indica la utilitat del mecanisme mercantilista de la compra de privilegis: a canvi que *La Propagadora* desistís del seu projecte i no posés entrebancs a la renovació del privilegi de Barcelona per part de *La Catalana*, Salvador rebria un paquet de tres-cents accions d'aquesta empresa, equivalents a 60.000 duros. A més, *La Catalana* comprava el privilegi de Gràcia per 20.000 duros, la qual cosa permetia a *La Propagadora del Gas* comptar amb una entrada important de diners i permetia igualment a *La Catalana* efectuar una inversió a llarg termini per la qual, en cas de convenir-li, gaudiria de l'exclusiva de canalització de Gràcia.⁹

9. AHPB, Magí SOLER GELADA, *Manual*, 1855, escr. núm. 627. Tamateix, i com consta en la *Memoria* del 1856 de la junta d'accionistes d'aquella societat, corresponent a l'exercici de l'any anterior: «Habiendo llegado el caso previsto en los convenios celebrados con la sociedad "La Propagadora del Gas" fueron extraídas del depósito en que hasta aquel punto habían estado custodiadas librándose al gerente de aquélla, por quien fueron puestos en circulación trescientos documentos provisionales creados en 1º de octubre de 1855 de nº uno a trescientos y de valor nominal R.V. 4.000 cuyo total importe habíase aplicado desde luego al aumento de la potencia de la fábrica. Estos títulos (...) hacen subir el

De fet, Salvador respectà fidelment els pactes, ja que l'any següent *La Catalana*, sense oposició, boicotejaria la subhasta que va promoure l'ajuntament de Barcelona amb la finalitat d'evitar la dependència de la ciutat al monopoli exercit per aquella companyia;¹⁰ però, com a resultat de tot aquest assumpte, Ramon Salvador sofrí una important pèrdua de prestigi davant dels seus socis i, a partir de llavors, potser per no comptar amb un clar esperit empresarial, que havia d'estar basat, com hem indicat, en la capacitat d'assumir riscos a curt i mig termini, es refugià en el capital immobiliari –subjecte a menys sorpreses que el camp empresarial– i invertiria el seu capital de manera que els riscos fossin mínims.

A partir del setembre del 1859, un altre dels socis, Antoni Rovira i Borrell, es faria càrrec del control del negoci. Rovira encara mostraria un major grau de prudència empresarial que el seu predecessor en el càrrec i diversificaria els riscos en altres negocis gasistes. Només quan es comptés amb clares perspectives de seguretat, Rovira iniciaria l'expansió de l'empresa cap al Maresme.

Antoni Rovira i Borrell

Se sap que Antoni Rovira era natural d'Arenys de Munt i que el 1855 era, amb Jaume Baulenas,¹¹ accionista del Banc de Barcelona, que, com és conegut, seria impulsat principalment per Manuel Girona.¹² En la seva trajectòria econòmica tindrien un important paper els vincles familiars. En no tenir fills barons, sinó tres filles, seria el seu gendre, Raimon Vilaclara, casat amb la filla gran, qui prendria el relleu quan Rovira es retirés dels negocis.

capital social a 459.000 duros.» (FGN, *Acta de la Memoria de la Junta General de Accionistas*, del 15 de novembre del 1856).

10. La polèmica que originà el projecte del carrer de Ponent, al Raval de Barcelona, i les percepcions diferenciades dels grups enfrontats s'ha tractat amb més detall a M. ARROYO, en publicació.

11. Jaume Baulenas i Mateu, com s'ha dit, era un dels tres socis majoritaris de *La Propagadora del Gas* i, el 1850, era també propietari d'una fàbrica de teixits de llana, seda i cotó amb Pere Comas i Joan Nadal. L'esmentada fàbrica es trobava situada al quart pis del número 6 del carrer de la Lleona i el despatx estava a la botiga del número 1 del carrer de Còdols (AHPB, Josep DARDER, *Manual*, 8-2-1849).

12. El 1855, Jaume Baulenas era propietari de 20 accions del Banc de Barcelona i Antoni Rovira ho era de 7 accions (AHPB, Magí SOLER GELADA, *Manual*, 5-7-1855).

Hem indicat que els majors accionistes de *La Propagadora del Gas* mantingueren sempre la capacitat de decisió sobre els destins de l'empresa i que les successives reduccions de capital obeïren a directrius procedents de la junta directiva. Ara afegirem que la trajectòria que seguirien constitueix l'antítesi del comportament necessari en el camp de les infraestructures que actuen mitjançant xarxes, totes de marcat caràcter expansionista, tant de les instal·lacions com del capital (quadre 1).

Efectivament, el 1871, la junta directiva explicà a la resta dels socis que no era necessari per a l'empresa mantenir com a capital social la xifra inicial de 1.500.000 pessetes i acordà rebaixar-lo a 450.000 pessetes. El 1878 i el 1883, s'efectuaren algunes reformes del valor del capital per diferents mecanismes. A continuació s'explicaran algunes de les raons que produïren aquestes variacions. Totes combinen un fort conservadorisme empresarial amb les dificultats reals del negoci gasista com a empresa d'alt risc, augmentat per la impossibilitat d'ampliar la producció –ja que aquesta depenia de la demanda particular– de manera suficient a les expectatives del capital, de mena conservador. A tot això s'afegien les seqüeles del conflicte del carrer de Ponent,¹³ que deixaria en una posició difícil el successor de Ramon Salvador al capdavant dels destins de l'empresa.¹⁴

El 1871, el volum de producció de la fàbrica de Gràcia es mantenia estancat o en disminució¹⁵ i el negoci no es desenvolupava segons les expectatives inicials. Antoni Rovira, a diferència de Ramon Salvador, no iniciaria cap negoci al Pla fins a tenir ben encarrilat el consum particular de

13. El resultat d'aquest negoci fou les hipoteques que gravaren des de llavors el patrimoni immobiliari de l'empresa. Les hipoteques gravaven els terrenys del carrer de Ponent i dos més situats a les Hortes de Sant Bertran i no serien aixecades fins al 14 d'abril de 1877 (AHPB, Francesc PLANAS CASTELLÓ, *Manual*, 14-4-1877). La que pesava sobre la fàbrica de Gràcia no seria aixecada fins al 7 d'abril de 1900 (RPB, cit., n. 8).

14. AHPB, Francesc PLANAS CASTELLÓ, *Manual*, 1883, f. 3.785-3.797v.

15. Per aquestes dates, a Gràcia s'inicià un greu contenciós entre els consumidors particulars de gas i l'empresa que tingué les seves arrels en la resistència dels primers a sotmetre's al monopoli de *La Propagadora*. El gas continuava essent un article massa car per ser utilitzat de manera generalitzada i els consumidors aconseguiren fer-se sentir per les instàncies polítiques. Del 1874 és el recurs d'alçada que enviaren a la Diputació de Barcelona més de sis-cents «industriales y comerciantes» de Gràcia perquè s'anul·lés el privilegi exclusiu atorgat el 1854 a Ramon Salvador. Finalment, la Real Orden del 1877, malgrat que desestimava les accions dels consumidors particulars, matisava el concepte de la «vicio-sa práctica» del monopoli, suggerint que es declarés obsoleta i fos substituïda per la concessió, que en la pràctica tindria efectes semblants (M. ARROYO, *op. cit.*, n. 5).

QUADRE 1

EL CAPITAL SOCIAL DE LA PROPAGADORA DEL GAS (1853-1883)

Any	Núm. accions	Rals	Pessetes
1853	3.000 x 2.000rs = 500 pta	6.000.000	1.500.000
1855	3.000 x 2.000rs = 500 pta	6.000.000	1.500.000
representat	2.290 x 500 pta	4.580.000	1.145.000
1871	3.000 x 600rs (150 pta)	1.800.000	450.000
representat	2.042 x 600 rs	1.225.200	306.300
1878			
desemborsat	2.880 x 150 pta		432.000
representat	2.406 x 150 pta		360.900
augment	2.000 x 500 pta		1.000.000
1883	4.000 x 250 pta		1.000.000
representat	1.869 x 250 pta		467.250

Fonts: AHPB, Magí SOLER Y GELADA (1855); i AHPB, Francesc PLANAS I CASTELLÓ (1871, 1877 i 1883), extractes dels *Libros de Actas* de l'empresa.

Gràcia, i no seria fins al 1878 –després d'obtenir els contractes de subministrament de Sant Gervasi, el 1874,¹⁶ i de Sarrià i les Corts, el setembre i el novembre del 1877, respectivament¹⁷ que s'aprovà una ampliació del capital fins al milió de pessetes i l'augment del període de vigència de la societat fins al 29 de febrer de 1908.¹⁸

El 1878, el capital social es trobava en les 432.000 pessetes per a 2.880 accions de 150 pessetes cadascuna.¹⁹ Segons la memòria de l'assemblea d'aquell any, els beneficis anuals foren de 64.620 pessetes, que es repartiren de la següent manera: un 14% (9.047 pessetes) s'adjudicà a la junta directiva, un 39,2% (25.333 pessetes) es destinà al fons de reserva i un

16. AMSS, *Urbanisme*, «Obres Públiques», caixa 198, exp. núm. 576 (1874): *Expediente de contrata para el alumbrado por gas*.

17. AHPB, Josep LÓPEZ MENÉNDEZ. Per a Sarrià, 5 de setembre del 1877; per a les Corts, 7 de novembre del 1877.

18. AHPB, Francesc PLANAS CASTELLÓ, *Manual*, 27-2-1878, f. 617-620v.

19. AHPB, Magí SOLER I GELADA, *Manual*, 1855, f. 333-338v; Francesc PLANAS CASTELLÓ, *Manual*, 1878, f. 617-620v, i Francesc PLANAS CASTELLÓ, *Manual*, 1883, cit. n. 14, transcripció de les *Memòries* de l'empresa.

46,8% (30.240 pessetes) es repartí entre els accionistes a raó de 10,5 pessetes per acció. En aquesta mateixa assemblea, i davant la imminent posada en marxa del servei de gas a Sant Gervasi, Sarrià i les Corts, s'indicà la conveniència de revaloritzar el preu de les accions fins a les 500 pessetes, és a dir, al preu que es trobaven el 1855, i aquesta és la raó per la qual el capital social s'augmentà fins al milió de pessetes.²⁰

De fet, l'expansió que es realitzà cap a Sant Gervasi, Sarrià i les Corts tenia com a objectiu fonamental el subministrament a les indústries existents en els tres municipis i, a diferència de Gràcia, només quan el volum de contractació particular es presentà atractiu als ulls de l'empresari, s'iniciaren els contractes amb els tres respectius ajuntaments per subministrar gas per a l'enllumenat públic. De manera que no només se supedità el consum municipal al consum particular, sinó que una de les clàusules més importants dels respectius contractes es referia explícitament a la facultat de l'empresari de negar-se a instal·lar enllumenat públic en zones escassament poblades o amb baixes perspectives de consum particular, com es mostrà en el cas del barri de Pedralbes, de Sarrià.²¹

No acabaren aquí els canvis. El 1883, la junta directiva decidí desprendre's de les instal·lacions; però abans de dur-ho a terme, realitzà una operació consistent a doblar el nombre d'accions dividint-ne el preu per la meitat, amb la qual cosa el capital social continuà mantenint-se en el milió de pessetes. A Antoni Rovira i a la junta directiva els convenia mostrar uns rendiments anuals per acció que en comparació amb el seu valor fossin atractius per a un futur comprador.

En efecte, el 5 de juliol de 1883, la fàbrica de Gràcia i les concessions per Sant Gervasi, Sarrià i les Corts serien venudes a la *Compagnie Centrale Eugène Lebon* per 950.000 pessetes, equivalents a un milió de francs francesos, que *La Propagadora del Gas* cobrà íntegrament. D'aquest pagament, els socis reberen un benefici extraordinari de 100 pessetes per acció i la mateixa *Compagnie Centrale* s'encarregà de vendre a la casa de banca francesa *Badel frères*

20. AHPB, Francesc PLANAS CASTELLÓ, *Manual*, 3-4-1878. «En la actualidad, el gran desarrollo que ha tenido la fabricación del gas (...) ha creado a los accionistas de La Propagadora el convencimiento de la insuficiencia del capital social».

21. M. ARROYO, *op. cit.* n. 2, p. 261-262. En síntesi, Antoni Rovira contestaria a la petició de l'ajuntament de Sarrià que, sentint-ho molt, això no era possible en aquells moments; l'alcalde havia de tenir en compte que una ampliació cap a Pedralbes comportaria «un gasto que no podrá tener jamás compensación» pel baix consum que els particulars podrien proporcionar a l'empresa.

res et cie, de París tres paquets d'accions –500 a 832,5 francs, 100 accions a 850 francs i 100 més a 875 francs–, la qual cosa, feta la deguda conversió a pessetes, proporcionà una xifra addicional de 517.750 pessetes.

Bé que les instal·lacions fossin venudes a la *Compagnie Centrale Eugène Lebon*, els socis retingueren la denominació de l'empresa i, a partir del 1884, *La Propagadora del Gas* sortiria de l'àrea de Barcelona per estendre les seves activitats al Maresme i a altres poblacions catalanes.²² Els beneficis de la venda de la fàbrica de Gràcia no serviren per a ampliar el capital, com semblaria el més lògic, ja que en el moment de la venda de les instal·lacions de Gràcia, el juliol del 1883, ja es preveia l'expansió de l'empresa. Així, a l'assemblea de l'1 d'agost d'aquest any, el capital social de l'empresa es mantingué en les ja indicades 4.000 accions al preu de 250 pessetes cada una, equivalents al milió de pessetes –que en conjunt representaven un 66% del valor del capital del 1855–, ja que, com indicava Antoni Rovira, «la sociedad para su marcha de momento no necesitará tener en circulación todo su capital».²³

Aquesta estratègia indica, sens dubte, un elevat grau de prudència empresarial i indica, també, que els plans d'expansió dels primers temps de l'empresa ho eren més com un procés de diversificació de riscos. Les successives assemblees de l'empresa expliquen algunes qüestions que així ho permeten afirmar. Abans de continuar, val la pena mostrar els principis econòmics i els vincles que relacionaren la major part dels components de l'accionariat de *La Propagadora del Gas*.

La composició de l'accionariat de *La Propagadora del Gas*

Un clar indicador del grau de confiança que Antoni Rovira mereixia als altres socis majoritaris es troba en les successives confirmacions del seu càrrec com a director gerent, que periòdicament se li renovava en base

22. Aquest mateix any *La Propagadora* compraria la fàbrica de Gas d'Arbós de Badalona i, el 1890, la de gas d'hulla de Terrassa. Tanmateix, Antoni Rovira era accionista de l'empresa *Clavell y compañía*, que gestionava el gas de Mataró des del 1878. Aquestes qüestions s'han abordat a M. ARROYO, «La articulación de las redes de gas desde Barcelona. Empresas privadas, gestión municipal y consumidores», a H. CAPEL, J. P. LINTEAU (eds.), *Barcelona - Montréal. Desarrollo urbano comparado/Développement urbain comparé*, Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona (col. Textos de Apoyo), 1998 (en premsa).

23. AHPB, PLANAS CASTELLÓ, *Manual*, 1883, f. 3.746 i s.

a «los extraordinarios beneficios» que reportava a l'empresa. Malgrat que nominalment Antoni Rovira no ampliés excessivament el nombre de les seves accions, se sap que exercia un important grau d'influència en la resta de l'accionariat i que, des del 1859, va quedar com a únic interlocutor en nom de l'empresa davant l'ajuntament de Gràcia.

Aquesta influència venia determinada, també, pel grau de confiança que li atorgaren els altres dos socis majoritaris, Jaume Baulenas i Josep Martorell, i pel fet de comptar amb els paquets d'accions a nom de la seva esposa i de les seves tres filles. Per aquesta raó, la xifra de les 100 accions inicials que subscrigué el 1855 es mantingué, almenys, fins a l'any 1871; però, el 1883, el nombre de les seves accions havia pujat a 163 i, a més, representava les d'altres socis, tots membres directes de la seva família, la qual cosa feia ascendir la seva representació a 459 accions. Això indica que aquell any Rovira controlava l'11,5% del total de les accions de l'empresa.

Tenint en compte que Rovira posseïa 100 accions el 1855, havia augmentat sensiblement el seu capital a costa d'afegir les 210 de Salvador, que haurien engrossit el seu patrimoni familiar, en el qual s'han d'incloure les 60 de les seves tres filles –Encarnació, Enriqueta i Teresa– i les 30 del seu gendre, Raimon Vilaclara. Així mateix, també s'han d'incloure les de Teresa Rosselló, vídua de Gaza, les del seu fill Alfred i les d'Enric Solanes i Rovira, de qui era tutor Antoni Rovira²⁴ (annex 2).

El segon soci en ordre d'importància era Jaume Baulenas, accionista fundador, que actuava en representació de les seves 347 accions, és a dir, el 8,7% del total del capital social. I el tercer soci majoritari era Josep Martorell i Cuní, que havia succeït el seu pare i que, a més d'actuar en nom propi, també actuava en el d'altres socis, sumant 258 accions, que representaven el 6,5% del capital social.

És evident que gairebé trenta anys després de la fundació de l'empresa, la majoria del capital es trobava a les mateixes mans o, almenys, en les mateixes famílies, llevat de Ramon Salvador. Entre les tres famílies –Rovira, Baulenas i Martorell– sumaven el 26,7% del total de l'accionariat, la qual cosa els donava la pràctica seguretat que la resta d'accionistes acceptaria les seves propostes. Es pot observar, també, que la composició de la resta de l'accionariat es mantingué pràcticament estable amb les úniques

24. AHPB, Francesc PLANAS CASTELLÓ, *Manual, 1878*, transcripció del *Libro de Actas* de l'empresa. L'accionista Demetri Solanes nomenà, com a tutor del seu fill Enric, Antoni Rovira, precisament.

variacions degudes a entrades molt controlades de nous socis o a defuncions d'altres.

Entre la resta dels accionistes es troben algunes personalitats que val la pena assenyalar. A l'assemblea del 1871, apareix consignat William Leigh, que els anys 1862-63 seria un ferm candidat a obtenir el privilegi de l'enllumenat, públic i particular, de Barcelona.²⁵ Altres personalitats vinculades al negoci gasista de Barcelona es trobaven presents en algunes de les assemblees de l'empresa. Destaquem la presència de Josep Gil –el ja esmentat director de *La Catalana*– en la del 1878, bé que sense representar accions, i la dels accionistes Federico Ciervo, fabricant de comptadors de gas i molt relacionat amb la família Gil, així com la família Escolà i els germans Tomàs Àngel i Narcís M. Bladó, tots ells també accionistes de *La Catalana*, en la del 1883.

Això indica un alt grau d'interrelació entre els empresaris gasistes i entre els accionariats de les empreses, per damunt de les diferències i de les estratègies per abastar la major quota de mercat. En l'accionariat del 1883 es trobava Pau M. Tintoré i Pastor, propietari de la companyia de navegació *Tintoré y Cia*,²⁶ fet que era d'importància capital per a l'empresa, ja que permetia conèixer de primera mà els moviments del mercat anglès de carbons i les seves entrades, pel fet que el proveïment de l'hulla anglesa seria sempre una important rèmora que arrossegarien les companyies gasistes espanyoles a causa de la manca de bons carbons per a fabricar gas a la Península i de l'augment constant dels nolis.

Ja hem indicat que les relacions familiars exerciren un pes considerable en la composició de l'accionariat de *La Propagadora del Gas*: es poden comprovar els estrets lligams entre les famílies Rovira i Morera, els d'Antoni Rovira amb la família Solanes ja ementats i relacions similars entre les famílies Martorell i Gaza.

El 1883, després de la venda de les instal·lacions a la *Compagnie Centrale*, es prorrogà la societat fins al 25 d'agost de 1933 amb els mateixos

25. El conflicte se suscità a causa de l'interès de l'ajuntament per treure's del damunt el monopoli que exercia *La Catalana* sobre els dos tipus de consum, públic i particular. Al final del 1857 s'arribà a promoure un expedient d'expropiació forçosa dels béns d'aquesta empresa, dels quals havia de fer-se càrrec William Leigh. Finalment, l'ajuntament es trobà sense força legal ni política perquè es portés a terme l'esmentada expropiació i Leigh perdé la fiança que ja havia lliurat i les seves esperances d'entrar al mercat de Barcelona.

26. P. PASCUAL, *Els mitjans de transport a l'era industrial*, Barcelona: Fundació Jaume I, 1997, p. 70-83.

socis i, com s'ha indicat, es continuà mantenint el capital social en un milió de pessetes. El domicili social continuava a Barcelona i es contemplava la possibilitat que les gestions realitzades amb els ajuntaments de Premià, Vilassar de Mar i Vilassar de Dalt, així com les realitzades amb l'ajuntament del Masnou, donarien fruit molt aviat.

Per aquesta raó s'havia comprat ja el terreny per a la fàbrica de Premià, «*de unas cuatro mojudas*», immediat a l'estació de ferrocarril, pel preu de 25.000 pessetes i proper al límit entre els dos municipis, el Masnou i Premià.²⁷ Aquesta factoria s'encarregaria d'articular, a més de la del mateix municipi, la xarxa del Masnou, Vilassar de Dalt, Vilassar de Mar i Premià de Dalt, reproduint el model d'actuació territorial assajat a Gràcia entre el 1874 i el 1883.

La Propagadora del Gas al Maresme

El petit nucli de Premià de Mar, o Sant Cristòfol de Premià, seria fins al 1836 el veïnat marítim de Sant Pere de Premià o Premià de Dalt. Aquell any, i per l'increment que havia pres el veïnat, se li va concedir permís per declarar-se municipi independent. L'estructura industrial de Premià de Mar restà lligada des de pràcticament els seus inicis als teixits de cotó i a la indústria sedera, de la qual van existir algunes grans empreses, com la fàbrica d'estampació *Las Sederías* i *La Linera*, de Serra i Estruch. En el municipi també s'instal·là la foneria Roura i nombroses fàbriques de teixits de cotó. Es té notícia de l'existència a Premià, entre el 1840 i el 1860, del taller d'un fabricant de motlles d'estampació, i el 1880 s'instal·laria en el municipi la fàbrica d'estampació d'indianes de Puiggròs, fàbrica que seria venuda cap al 1929-30 a la societat *Lyon-Barcelona*.

Premià de Mar arribaria a ser un important centre d'estampació de teixits d'indianes i de seda a partir de la introducció a Catalunya d'algunes tècniques franceses, com la *lyonesa*, per obtenir tintures per a la seda o sistemes per donar aprest al setí amb un sistema de llustre permanent. S'ha de destacar l'interès de la Cambra de Comerç i Navegació de Barcelona

27. AHPB, Francesc PLANAS CASTELLÓ, *Manual*, 23-10-1883, *Acta de la junta de accionistas*. En aquesta junta fou, a més, comissionat Raimon Vilaclara i Dardaïa per a la firma de l'escriptura. Ja s'ha indicat que era gendre d'Antoni Rovira. A partir del 1901, es féu càrrec dels diferents negocis gasistes en què intervenia la família.

per conèixer de primera mà aquestes tècniques amb la finalitat d'aplicar-les a la indústria barcelonina, de manera que el 1834 finançà el científic Jaume Roura²⁸ perquè viatgés a Lió amb l'objectiu d'estudiar-les de prop.²⁹

El fet que Premià de Mar creixés de forma continuada s'ha de posar en relació amb la seva estructura industrial i també amb la seva proximitat a la via fèrria que connectava Barcelona i Mataró des del 1848. Naturalment, els propietaris d'indústries procedents de Premià de Dalt comprendrien que aquesta proximitat els facilitava el transport de carbó, de cotó i d'altres matèries primeres. No es pot deixar de banda, tampoc, que mitjançant la via fèrria Premià s'apropava sensiblement als ports marítims de Mataró, Arenys i, sobretot, al de Barcelona, ports que eren importants centres de recepció d'embarcacions procedents dels ports americans.

Totes aquestes circumstàncies foren, sens dubte, tingudes en compte per Antoni Rovira. Molt poc després de la venda de la fàbrica de Gràcia, el 20 d'agost de 1883, es va posar en contacte amb l'ajuntament de Premià. De fet, en la sessió de l'ajuntament del 27 d'agost es donà compte de la seva instància, en què sol·licitava instal·lar el gas al municipi. El 3 de setembre, l'ajuntament autoritzava Silveri Mayolas i Salvador Serra –tots dos eren fabricants i veïns de Premià de Mar– a contractar en nom del municipi el gas «*para el consumo particular y más tarde para el alumbrado público*».³⁰

Bé que l'ajuntament de Premià sol·licitaria el gas per a l'enllumenat públic, la intenció d'Antoni Rovira seria invertir l'ordre, com havia fet a Sant Gervasi, Sarrià i les Corts: en primer lloc, destinaria la producció de gas per al consum particular i es deixaria la subhasta per a l'enllumenat públic per quan la fàbrica es trobés en funcionament. Tanmateix, en la contracta que es formalitzà el 30 de setembre de 1883, s'estipulà que el preu per a l'enllumenat públic seria d'1 ral/7h/fanal i que la durada del contracte seria de 30 anys, comptant des del primer de gener de 1885 fins al 31 de desembre de 1914. La clàusula 17 incloïa, a més de Premià de Mar, el veï municipi del Masnou. L'empresa, per la seva banda, exigia que se la man-

28. A. RUIZ Y PABLO, *Historia de la Real Junta Particular de Comercio de Barcelona (1758-1847)*, Barcelona: Cámara de Comercio y Navegación de Barcelona, 1919. Jaume Roura seria l'introduïdor del gas en règim d'experimentació a Barcelona amb l'enllumenat de l'aula de dibuix a l'Escola de Llotja el 1823.

29. Vegeu l'edició facsímil de l'obra de Josep ROURA, *Memoria sobre los vinos y su destilación y sobre los aceites*, 1839, a cura de Guillermo LUSA MONFORTE, Barcelona: Escola Superior d'Enginyers Industrials de Barcelona, Universitat Politècnica, 1997.

30. AMM.PN, Jaume ARÚS I FONT, *Manual*, 1883, f. 1.075-1.092.

tingués exempta de contribució, drets i impostos municipals, així com també es reservava el dret d'instal·lar electricitat o un altre sistema d'enllumenat «*que le convenga*» (a l'empresa) a part del gas.³¹

En contrast amb els primers contractes entre les empreses gasistes i els ajuntaments, en què les primeres se sotmetien a les condicions d'aquests darrers, en aquest contracte es manifesta l'actitud contrària per part de l'empresari. *La Propagadora* se situà en una posició de força ja des del principi i puntualitzaria que la fàbrica s'edificava per atendre principalment el consum particular. L'empresa «s'avenia» a subministrar gas per a l'enllumenat públic, però exigia a l'ajuntament el dret de concessió exclusiva i la penalització a qualsevol altra empresa competidora. Si per causa de «*epidemia o dificultades en las oficinas de obras públicas de la Diputación provincial*» s'endarrerís la construcció de la fàbrica, l'ajuntament hauria d'acceptar una pròrroga igual al temps de demora.

Per bé que els ajuntaments del Masnou i Premià es reservessin la facultat d'autoritzar la instal·lació d'altres empreses d'enllumenat, la condició que posava l'empresa era que, si això es produïa, la nova empresa pagaria a *La Propagadora* 3 rals/any per cada metre lineal canalitzat «*como compensación de los perjuicios que la sociedad experimentaría por la competencia entre las dos fábricas*» i la mateixa quantitat als respectius ajuntaments. Aquesta clàusula tenia la virtut de desanimar qualsevol futur competidor que no tingués possibilitats de fer un dispendi tan elevat, que, a més, encariria sensiblement el preu d'altres fonts de llum o energia.

Aquest contracte citava expressament les futures empreses d'electricitat, per a les quals preveia les mateixes penalitzacions. Bé que en aquella època encara fos minoritària, l'electricitat trobava, així, el pas barrat fins al final del 1914, data que s'havia assenyalat com la del final de la contracta de gas. Arribada aquesta a la seva fi, la fàbrica i la xarxa de canalitzacions quedarien en poder del contractista i vigents els contractes amb els particulars, sense que a partir d'aquesta data «*pueda el ayuntamiento imponer cualquier tipo de arbitrio a la empresa sea por la venta de gas, coke, alumbrado eléctrico o de otra clase*».

El 3 de novembre de 1883 s'iniciaren les obres a la fàbrica de Premià. Aquesta zona del Maresme devia presentar bones perspectives de negoci, ja que Antoni Rovira s'avingué finalment a canalitzar per als dos tipus de consum indistintament. De manera que el 5 de desembre del mateix any

31. AMM.PN, Jaume ARÚS I FONT, *Manual*, 30 de setembre de 1883, f. 1.093-1.122.

sol·licità permís per canalitzar la carretera de Madrid a França per la Jonquera «*en la sección de Masnou a San Juan de Vilassar –l'actual Vilassar de Mar– inclusive, para llevar el fluido para alumbrado público y particular*» als dos municipis.³²

La inauguració simultània de l'enllumenat públic i particular «*para usos domésticos, industriales y agrícolas*» del Masnou, Premià de Mar, Vilassar de Dalt i Vilassar de Baix tingué lloc la nit del 28 de juny de 1884, revetlla de la Festa Major de Premià de Mar, municipi on es trobava situada *La Propagadora del Gas*.³³ La data de la inauguració, s'havien canalitzat 9 quilòmetres de xarxa. La fàbrica disposà en el seu inici de 8 forns i un gasòmetre de 850 m³, la qual cosa està en relació amb les dimensions previstes de la demanda inicial, pública i particular.

Fins al març del 1913, la fàbrica de Premià aniria augmentant la seva producció fins a comptar amb un altre gasòmetre de similars dimensions. Aquell any, juntament amb la resta del patrimoni de *La Propagadora del Gas*, passà al de *La Catalana* i, a partir de llavors, seguiria els destins d'aquesta darrera empresa. En l'actualitat, *La Propagadora del Gas* subsisteix com a empresa de cartera de *Gas Natural*, la successora de *La Catalana*, que, finalment, aconseguiria el control, primer, de les empreses que subministraven gas a algunes zones de la ciutat de Barcelona i, més tard, amb el de la major part de les indústries gasistes del país.

En una estratègia de llarg abast iniciada al final del segle XIX, els gestors de *La Catalana* se situaren en una posició que els permetria anul·lar la competència i convertir-se en l'única distribuïdora de gas líquid del país. I un primer pas seria precisament portar a terme una política d'absorcions, ja fos de manera directa per la compra de factories o ja fos de manera indirecta, subscriuint pactes més o menys públics amb altres empreses, a les quals, per diferents circumstàncies, els convingué que es mantinguessin en el seu àmbit d'influència. Un d'aquests casos fou la raó social *Guardiola, Abiñana i Junyent*, propietària de la fàbrica de gas de Sant Andreu de Palo-

32. Museu Municipal de Premià de Mar, transcripció sense data ni signatura del llibre d'*Actas Municipales*.

33. AHCB, *La Ilustración Catalana*, 15 de juliol de 1884, p. 195. La crònica, firmada per Francesc X. TOBELLÀ I ARGILA, de Sant Pol de Mar, donava notícia, a més, de les personalitats que assistiren a la inauguració: l'alcalde de Badalona, els de Premià de Mar, Vilassar de Dalt i el Masnou i diverses «*personalidades venidas en tren exprés desde Barcelona*». Els actes finalitzaren amb un «*lunch*» per a 100 persones «*servido en una nave de la fábrica*».

mar, municipi veí de Barcelona, que comptà des de ben d'hora amb gas produït pel carbó d'hulla.

El gas de Sant Andreu de Palomar

Situat com Gràcia al Pla de Barcelona i separat de Sant Martí de Provençals pel Rec Comtal, el municipi de Sant Andreu fou un dels nuclis que més ràpidament veié augmentar la seva població: si l'any 1845 els seus habitants eren 4.345,³⁴ el 1860 aquesta xifra s'havia elevat als 11.055; el 1877 arribava als 14.615 habitants i el 1897, l'any de la seva agregació a la ciutat de Barcelona, comptava amb 17.450 habitants,³⁵ en un creixement important i sostingut.

En aquest municipi es formà, el 16 de maig de 1856, la raó social *Agustín Rosa y compañía* formada pels següents socis: Agustí Rosa i Joval,³⁶ Joan Josep Plandolit, Vicenç Oñós, Josep Comulada, Jaume Martí, Gabriel Falqués i Josep Angelet. El capital social es fixà en 16.000 duros, que serien aportats íntegrament pels socis.³⁷ A més, Agustí Rosa cedí a favor de la societat recentment creada el permís del governador civil per fabricar gas, qüestió molt important, perquè en aquesta època la llei ja obligava les indústries gasistes a comptar amb una autorització especial pel seu caràcter d'empreses de risc per a la població. Immediatament després de formalitzada la societat, Agustí Rosa sol·licità a la Junta Directiva d'Aigües del Rec Comtal permís per travessar amb una canonada «*la riera del pueblo y puente de Llabré por existir el terreno del referido gasómetro a la parte inferior y junto a las paredes de la entendida riera*».³⁸

34. P. MADOZ, *Diccionario Geográfico-Estadístico*, s.v. *Barcelona; Memoria relativa a los resultados del año 1879*, Madrid: Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico, 1879.

35. Vegeu l'article de J. J. BUSQUETA, N. POSTICO, «Propostes per a l'estudi de la industrialització a Sant Andreu de Palomar», *Finestrelles*, 2 (1990), p. 83-111.

36. Agustí Rosa i Joval era calderer i natural d'Agramunt (AHPB, Francesc MASPONS, *Manual*, 1857, f. 348). En les eleccions per a la alcaldia de Gràcia, del 1857, resultà elegit Josep Rosa i Joval, que molt possiblement era germà seu.

37. AHPB, Francesc MASPONS, *Manual*, 1856, f. 323-328.

38. AMDSA, *Arxiu del Rec*, exp. 21. El Rec Comtal feia de frontera entre Sant Andreu i Sant Martí. En el seu recorregut per aquests dos municipis existien dos ponts, el de Llabré i el del Molí.

La factoria, que arribaria a comptar també amb dos gasòmetres, es trobava situada a la part més meridional del municipi, en l'angle format per la Riera de Sant Andreu i la via del ferrocarril de Granollers o del Nord, en un terreny conegut com «les basses d'en Pep», per al qual la societat establí cens a Joaquim Mas i a la seva cunyada, Carlota Vila, vídua del seu germà Joan.³⁹

Com succeïa usualment, un cop acabades les obres de construcció de la fàbrica i les canalitzacions, es firmà, el 14 de febrer de 1857, el contracte de «*privilegio exclusivo por veinte años que empezarán a correr a los 12 meses de firmada la correspondiente contrata*»⁴⁰ entre l'alcalde de Sant Andreu, Antoni Comas, i Agustí Rosa.

Aquest any, el negoci presentava bones perspectives, atès que s'efectuà una ampliació del capital social fins als 26.500 duros i es donà entrada com a soci a Josep Guardiola i Feliubadaló.⁴¹ El 1860, es nomenaren per Reial Ordre «*verificadoras de contadores de gas*» per a alguns municipis espanyols, entre ells per al de Sant Andreu,⁴² i l'empresa tenia intencions d'expansionar-se en el territori. El mes d'octubre del 1866, s'elaborà un projecte per a estendre la xarxa de Sant Andreu cap a Sant Martí de Provençals, municipi que es trobava ja en plena expansió industrial, concretament cap a la zona de la Sagrera, per captar la demanda particular que s'hi estava formant.⁴³

Malgrat aquests bons inicis, poc després s'iniciarien les dificultats d'Agustí Rosa i el projecte no prosperaria. Les dificultats estaven lligades a la

39. AHPB, Francesc MASPONS, *Manual*, 1857, escr. núm. 36, f. 61-66. El 3 de agost de 1856, Joaquim Mas, el propietari del terreny, sol·licitava que se li rebaixessin els impostos de «*media mojada menos once canas (...) en cuyo punto se está construyendo un gasómetro o edificio para la elaboración del gas*». Aquest terreny, que formava part d'un altre les dimensions del qual arribaven a les cinc mujades, pertanyia al Baró de Maldà i els Mas en conservaven el domini útil (AMDSA, *Arxiu del Rec*, exp.10).

40. AHPB, Josep RIGALT, *Manual*, 1857.

41. AHPB, Francesc MASPONS, *Manual*, 1857, escr. núm. 89, f. 189-191v.

42. BNM, *Memoria elevada al Excmo. Sr. Ministro de Fomento*, 1861.

43. AMDSM, còpia de la renovació de la contracta davant el notari Joaquim SERRA, del 27 de març de 1875. El 1875, l'alcalde de Sant Martí i la *Compagnie Centrale*, coneguda a Espanya com la *Compañía Lebon*, firmarien un contracte de subministrament en el qual s'assenyalava explícitament que l'ajuntament s'obligava a no permetre a «*la empresa de San Andrés empalmar o establecer otras cañerías o ramales*», llevat de la zona de la Sagrera, sense poder estendre més la seva canalització.

sortida de l'accionariat del seu soci majoritari, Joan Josep Plandolit,⁴⁴ i al deteriorament progressiu de les relacions d'Agustí Rosa amb la resta dels accionistes.

En el fons de tot el conflicte es trobava una raó econòmica de pes, ja que el negoci presentava als ulls dels accionistes riscos considerables: la demanda particular de Sant Andreu no acabava d'animar-se a utilitzar el gas; els escassos consumidors particulars, així com el mateix ajuntament, havien entrat en una espiral de deutes⁴⁵ i, a més, l'empresa, a través de Rosa, s'havia anat endeutant. Rosa intentà corregir la situació fent ell mateix un préstec a l'empresa i sol·licitant, a més, crèdits a alguns accionistes⁴⁶ per fer front a la compra de carbons. No és estrany, doncs, que la projectada expansió de la xarxa cap a la Sagrera quedés en suspens.

Al mateix temps, Josep Guardiola s'havia associat amb Ignasi Carreras i Verdaguier⁴⁷ i entre tots dos anaren comprant les participacions dels altres socis⁴⁸ fins que finalment, l'agost del 1869, també compraren la part de Rosa⁴⁹ i, el que era més important, el privilegi exclusiu, ja que aquest s'atorgava generalment a empresaris, no a empreses.

Després de tenir en el seu poder i en el de Carreras les participacions de tots els altres socis, el 30 d'agost de 1869 Guardiola compraria també la seva part a Carreras⁵⁰ i, dos dies després, s'associaria amb el germà de la seva primera esposa, Isidre Albiñana i Batista, i amb Sebastià Junyent, a fi

44. AHPB, Josep Manel PLANAS COMPTE, *Manual, 1868*, f. 349-350, i *Manual, 1869*, f. 309-310 i 457-459. Joan Josep Plandolit contragué alguns deutes de consideració amb els germans Serra Claròs per valor de 3.500 duros i, alhora, era creditor de Rosa per compra de carbó de pedra que ascendien a la quantitat de 9.000 escuts. *Serra hermanos* traspasà tots aquests deutes a Agustí Rosa en un afer que mostra una vegada més la incertesa inicial del negoci gasista.

45. AHPB, Josep Manuel PLANAS COMPTE, *Manual, 1869*, f. 465-474.

46. AHPB, Josep Manuel PLANAS COMPTE, *Manual, 1869*, escr. núm. 126, f. 298-300, i escr. núm. 309-310. Agustí Rosa devia a Josep Angelet 2.257 duros i, a Vicenç Oñós, 490.

47. El 1869, Ignasi Carreras i Verdaguier tenia 45 anys i s'enregistrava com a fabricant. El 1850, arrendà per cinc anys a Pere Gil i Babot –el pare del principal accionista i director de *La Catalana*, Josep Gil i Serra– el terreny anomenat «Madriguera», al terme municipal de Sant Martí de Provençals, pel qual pagaria cinc mil lliures catalanes, a mil anuals (AHPB, Josep Manuel PLANAS COMPTE, *Manual, 1850*, f. 150-151v).

48. AHPB, Josep Manuel PLANAS COMPTE, *Manual, 1869*, f. 298-300, 445-448, 449-452, 457-459 i 467-468, i Francesc MASPONS, *Manual, 1857*, escr. núm. 195, f. 398-400.

49. AHPB, Josep Manuel PLANAS COMPTE, *Manual, 1869*, f. 465-474.

50. AHPB, Josep Manuel PLANAS COMPTE, *Manual, 1869*, f. 491-496v.

de constituir la societat *Guardiola, Albiñana i Junyent* amb l'objectiu de continuar l'explotació del gas de Sant Andreu.⁵¹ En la nova societat, els tres únics accionistes es repartiren el capital a parts iguals i, a més, compraren a perpetuïtat el terreny en què s'assentava la fàbrica que es trobava fins llavors en règim de cens, com s'ha indicat.⁵²

El capital social es rebaixà als 16.415 duros i, des de llavors, els tres socis administrarien el negoci rotativament. Això, però, no significa que s'encarreguessin de la gestió directa, sinó que la deixaren a mans del que més tard seria «home fort» de *La Catalana*, Josep Mansana Dordan.⁵³ Aquest, a canvi d'operar en la xarxa –i, en conseqüència, d'utilitzar-la de manera que afavorís l'expansió de la de *La Catalana*–, els asseguraria una renda.

La conducta econòmica de Josep Guardiola és, com la d'Antoni Rovira, un notable exemple del caràcter conservador escassament indicat per a un negoci com el del gas i oposat al que mostraren els gestors de *La Catalana*. L'estratègia d'aquests dos empresaris, pel que se'n sap, s'orientà a distribuir quantitats relativament petites dels seus capitals en nombrosos negocis, en els quals la garantia principal es trobava en les relacions de parentiu i de confiança establertes amb els altres socis. Com Antoni Rovira, Josep Guardiola faria tots els possibles per assegurar el futur dels seus més directes parents mitjançant aliances econòmiques. Val la pena fer ara un incís per mostrar alguns aspectes de la trajectòria familiar de Josep Guardiola, atès que els camins que freqüentment seguiren alguns capitals dedicats al sector industrial foren força intricats.

Josep Guardiola i Feliubadaló

Josep Guardiola era natural de Sant Andreu i visqué la major part de la seva vida en una casa de la seva propietat al carrer Major del mateix muni-

51. AHPB, Josep Manuel PLANAS COMPTE, *Manual, 1869*, f. 497-502v.

52. AHPB, Josep VULART ESTRANY, *Manual, 1870*, f. 55-59.

53. Els gestors de *La Catalana* tenien, a més, un especial interès de prendre les regnes del negoci per frenar l'entrada en el territori de Sant Andreu de la *Compañía Lebon*. Aquesta darrera era l'empresa que regentava Gas Municipal de Barcelona i, en aquelles dates, mantenia una competència aferrissada amb *La Catalana* pel control del territori de l'Eixample de Barcelona. Abans d'arribar a aquest nou contracte, l'ajuntament de Sant Andreu i la *Compañía Lebon* havien iniciat converses en el sentit que aquesta es fes càrrec del subministrament de gas al municipi.

cipi. En els seus darrers temps traslladaria el seu domicili a Barcelona, al número 44 del carrer de la Basea, al barri de Santa Maria del Mar, on habitaria una casa de planta baixa i dos pisos ocupada íntegrament per ell i la seva nombrosa família. Tingué set fills, quatre de la seva primera esposa, Paula Albiñana i Batista, i tres de la segona, Maria Planas i Batista. En el seu testament procurà deixar en bona posició les seves filles i la seva tercera esposa, Clemència Servola i Camps, de la qual no tingué descendència.⁵⁴

A Sant Andreu era propietari de nombrosos immobles: tres cases al carrer Major, a més de la ja indicada; tres casetes amb façana al carrer de Giralt; una torre als afores; terrenys al carrer Major de Sant Andreu; una casa a Monistrol de Montserrat; una altra casa i un altre terreny a Gràcia i nombrosos censos. Era, com s'ha dit, posseïdor del 39% del capital social de la fàbrica de gas de Sant Andreu⁵⁵ i participava en diversos negocis que es distingiren pel seu caràcter familiar.

L'any 1869, havia format societat amb el seu cunyat, Isidre Albiñana i Batista, per fundar un comerç de compravenda de cereals⁵⁶ i, per la seva banda, Isidre Albiñana es vinculava a Sebastià Junyent i Busqué, el 1871, per comprar conjuntament un terreny i la casa fàbrica *La Sangradera*, al municipi de Sant Martí de Provençals.⁵⁷

El 1871, Josep Guardiola decidí assegurar el futur del seu fill baró gran, Baltasar, que en aquelles dates tenia 18 anys i que, en conseqüència, era menor d'edat segons la legislació de l'època. Les intencions de Guardiola quedaren reflectides en el document de constitució d'una nova societat en comandita, *Guardiola e hijo*, que es formalitzaria el 14 de desembre d'aquell any. La societat devia dedicar-se en principi a la compravenda de cereals, bé que no descartava entrar en altres tipus d'operacions mercantils. En el mateix document es determinava la seva durada, que seria de cinc anys, tres d'obligatoris i dos més de voluntaris, mentre el fill no assolís la

54. AHPB, Fernando DE MORAGAS UBACH, *Manual, 1874, «Testamento de D. José Guardiola y Feliubadaló»*, escr. núm. 415, f. 1155-1160v.

55. AHPB, Josep VULART ESTRANY, *Inventario de los bienes de D. José Guardiola y Feliubadaló, 1874*, núm. 205, f. 803-817, i núm. 242, f. 943-977. Al f. 961v, s'esmenta la propietat de 390 mil·lèsimes parts de la fàbrica de gas de Sant Andreu per part de Josep Guardiola. La fàbrica es valorà llavors en 86.7041 pessetes. Conseqüentment, Josep Guardiola hi tenia invertit, en el moment de la seva mort, l'equivalent a 33.829 pessetes.

56. AHPB, Josep Manuel PLANAS COMPTE, *Manual, 1869*, f. 407; *Manual, 1870*, f. 339-345 i 391-394.

57. AHPB, Josep Manuel PLANAS COMPTE, *Manual, 1871*, f. 674-683v.

majoria d'edat, i la data «forzosa» de dissolució quedà fixada per al 31 de desembre de 1876, quan Baltasar Guardiola hagués fet els 23 anys.

Com a comanditaris figuraven cinc socis: tres de capitalistes –el mateix Josep Guardiola, el seu fill Baltasar i el seu gendre, Crispí Riera i Careta, casat amb la seva filla gran, Josepa Guardiola i Albiñana– i dos d'«industrials» –Santiago Villagrasa i Serafí Manubens–, els quals no aportaven capital, però que serien els encarregats de portar la gestió directa del negoci a canvi d'un sou mensual. Guardiola pare, com a gerent, es reservava els càrrecs de director i d'administrador, mentre que Riera, nomenat gerent per Guardiola, hauria de fer-se càrrec de la contractació, de la caixa de la societat i de la comptabilitat. En aquestes funcions Riera hauria d'«*obrar de acuerdo con el otro socio gerente, D. José Guardiola*».⁵⁸

No deixa de ser notable el procés de formació del capital per a la nova raó social. Aquesta s'iniciava amb 70.000 duros: Guardiola pare col·laborava amb 55.000, el seu fill Baltasar amb 5.000 i Riera amb 10.000. Aquesta darrera quantitat estava composta, d'una banda, per 5.000 duros que corresponien a una part de la dot que Guardiola havia lliurat a la seva filla;⁵⁹ d'una altra, per 3.800 duros que Guardiola deixà al seu gendre,⁶⁰ i la resta se suposa que devia sortir de la butxaca del mateix Riera.

El 21 de gener de 1874, Guardiola reformà la societat per assegurar la seva continuïtat més immediata: transformà els dos anys que havien de ser voluntaris en forçosos i estipulà una nova fórmula de repartiment dels beneficis, de manera que, després d'amortitzar el 6% anual, la resta es repartiria segons la següent distribució: un 30% per a Guardiola pare, un 20% per a Riera, un 10% per a Guardiola fill i un 20% per a cadascun dels dos socis industrials. En cas que l'empresa originés pèrdues, aquestes es cobriren proporcionalment pels tres socis capitalistes, mentre que els dos industrials no havien de participar sinó dels guanys. Malgrat tot, els futurs beneficis quedarien abonats en compte i els socis no podrien disposar-ne fins a la fi de la societat.⁶¹

58. AHPB, Josep UMBERT DE SOLER, *Manual, 1871*, escr. núm. 277, f. 1135-1138v.

59. AHPB, Josep UMBERT DE SOLER, *Manual, 1871*, escr. núm. 280, f. 1131-1134. Indirectament, Guardiola posava també a mans del seu gendre la decisió econòmica sobre una part almenys del patrimoni de la seva filla.

60. AHPB, Josep UMBERT DE SOLER, *Manual, 1871*, escr. núm. 279, f. 1139-1140.

61. AHPB, Ferran MORAGAS UBACH, *Manual, 1874*, escr. núm. 113, f. 312-314. Una darrera inscripció, del 15 de setembre de 1876, dona compte que el jutge de 1a Instància del

Pocs mesos després, el 20 de juliol de 1874,⁶² Josep Guardiola i Feliubadaló moria i, uns dies més tard, es feia la lectura de l'inventari dels seus béns i es nomenaven els «*tutores y curadores*» de la seva nombrosa prole menor d'edat –Baltasar Guardiola i Albiñana, i Alfons, Ramon i Salvador Guardiola i Planas.⁶³ Efectivament, les relacions econòmiques havien reforçat els vincles de parentiu: el primer dels tutors era el seu gendre Crispí Riera i Careta; els altres dos eren el canonge Jaume Tort i Illa i en Ramon Planas i Planas. A banda del canonge, que pel seu caràcter religiós devia complir una funció vinculada sens dubte a les tradicions, els altres es trobaven relacionats per raons econòmiques i familiars.⁶⁴

La desaparició de Josep Guardiola tingué com a conseqüència més immediata que la composició de la societat *Guardiola, Albiñana i Junyent* sofrís una variació important, ja que els seus fills havien heretat de manera indivisa la seva part del negoci de Sant Andreu. Per tant, bé que la contracta amb l'ajuntament continuava vigent, el consistori havia de reiniciar les relacions amb els nous titulars.⁶⁵

La raó social *Guardiola, Albiñana i Junyent* i les seves relacions amb *La Catalana*

El 15 de març de 1876, es firmà el nou contracte entre l'ajuntament de Sant Andreu i l'empresa *Guardiola, Albiñana i Junyent*, i la direcció efectiva de la fàbrica de gas continuà a mans del ja citat Josep Mansana Dordan, que des del 1872 ocupava el lloc de gerent de *La Catalana*. Els socis, que, com s'ha vist, veien reforçades les seves relacions econòmiques pels vin-

Districte del Pi, Francesc M. Donet, a petició de Baltasar Guardiola, sol·licitava al notari Moragas còpia d'aquesta escriptura, molt possiblement per haver arribat ja a la seva majoria d'edat.

62. AHPB, Josep VULART ESTRANY, *Manual, 1874*, escr. núm. 205, f. 803-817, i escr. núm. 242, f. 943-977. «*Inventario de los bienes de D. José Guardiola y Feliubadaló*».

63. A més d'aquests fills, Josep Guardiola tenia tres filles més: la gran, Maria, casada amb Josep Solà i Mas; la segona, de la qual ja s'ha fet menció, Josepa, casada amb Crispí Riera i Careta, i Francesca («*ahora Madre Alfonsa*»), religiosa de Jesús Maria i superiora del convent d'aquest orde a València (AHPB, Ferran DE MORAGAS UBACH, *Testamento*, de Josep Guardiola, 20 de març de 1874).

64. AHPB, Ferran DE MORAGAS UBACH, *Codicilos*, al testament de Josep Guardiola i Feliubadaló, 22 de maig de 1874, f. 2.191-92v, i 13 de juny de 1874, f. 2.569-70.

65. AHPB, Josep VULART ESTRANY, *Manual, 1876*, f. 318-338v.

cles familiars, mantingueren la titularitat de l'empresa com una forma d'inversió econòmica que no produís pèrdues, però deixaren la direcció efectiva a tècnics solvents, com els de *La Catalana*, que tenien una llarga experiència en el subministrament de gas a una ciutat de la importància de Barcelona. Algunes dades permeten assegurar-ho.

En primer lloc, el contracte del 1876 entre *Guardiola, Albiñana i Junyent* i l'ajuntament de Sant Andreu especificava que «*el gas será de la misma calidad y brillo que el que fabrica La Catalana*» i creiem poder afirmar que no es tractava simplement d'un cas de mimetisme davant l'exemple de la gran ciutat, sinó que, efectivament, la direcció tècnica de la fàbrica estava gestionada per enginyers de *La Catalana*. De fet, l'escassa correspondència oficial que s'ha pogut localitzar es trobava firmada, a més de Josep Mansana, per Antoni Dardet, enginyer d'aquesta empresa.⁶⁶

Se sap també que, per aquelles dates, l'encarregat del Rec Comtal al seu pas pel carrer de Roger de Flor presentà una denúncia davant la Junta del Rec en la qual afirmava que «*la abusiva colocación a través de la acequia de una gran viga por la Sociedad Catalana para el Alumbrado por Gas*» s'efectuava per poder enllaçar la conducció de gas amb la canonada d'aquell carrer. Josep Mansana Dordan envià immediatament una carta de disculpes a la Junta, en la qual assegurava que el fet no es tornaria a repetir i que l'encarregat de la canalització havia cregut que el permís de l'ajuntament era suficient per dur a terme l'enllaç. En conseqüència, Mansana sol·licità de nou el permís de la Junta, al qual aquesta accedí a condició que traslladés la canonada fins al Pont del Molí i a condició també que, mentre subsistís aquesta, l'empresa abonaria 50 pessetes anuals en concepte de drets.⁶⁷ Es pot concloure, doncs, que l'any 1875 *La Catalana*, o almenys alguns dels seus gestors, intervenien directament en els destins de la fàbrica de gas de Sant Andreu.

El 12 de maig de 1887, la situació de l'empresa era idèntica, ja que hi ha constància d'una «*nota explicativa*» a l'ajuntament de Sant Martí, en la qual Antoni Dardet, per aquelles dates enginyer en cap de *La Catalana*,

66. Vegeu M. ARROYO, «El gas en un municipio del Pla de Barcelona. Sant Andreu de Palomar (1856-1923)», a M. CHECA (coord.), *Sant Andreu, de poble a ciutat (1875-1936)*, Barcelona: Centre d'Estudis Ignasi Iglésies, 1998, p. 49-60.

67. AMDSA, *Arxiu del Rec*, exp. núm. 58, 1875. Anys després, el 13 de desembre de 1946, la junta directiva del Rec Comtal notificà a *La Catalana de Gas y Electricidad* la derogació del pagament del cànon per haver estat desviat el seu galze.

«en nombre de los propietarios, Guardiola, Albiñana y Junyent», sol·licitava el canvi de canonades a la zona de la Sagrera, al carrer «que forma parte de la carretera general de Barcelona a Ribas (...) por ser de antigua fecha su instalación, pequeña de diámetro y escasas las condiciones de resistencia» per unes altres de major diàmetre i diferent qualitat.⁶⁸

Els gestors de *La Catalana* contemplaren, també, les possibilitats que ofería el veí nucli de Sant Joan d'Horta. El mes d'agost del 1886, s'aixecà per part d'aquella empresa el plànol d'un segment de la canonada que devia discórrer per la carretera que unia els dos municipis i, poc després, el 14 de octubre del mateix any, Josep Mansana Dordan, «administrador general de La Catalana, en calidad de apoderado de los señores Guardiola, Albiñana y Junyent, empresarios del alumbrado por gas de San Andrés de Palomar», sol·licità permís a la Diputació per fer aquesta obra «a fin de proporcionar el alumbrado por dicho fluido a algunos edificios fabriles inmediatos».⁶⁹

Per la seva banda, l'enllumenat públic d'Horta es mantenia el 1895 en un nivell de facturació baix –una mitjana de 300 pessetes/mes–, la qual cosa indica que el nombre de fanals era també escàs.⁷⁰ Aquesta situació contrasta amb el que succeïa amb l'enllumenat particular, que continuava per aquelles dates la seva tendència a augmentar a causa de les nombroses indústries que ja s'hi trobaven instal·lades i que els gestors de *La Catalana* preveïeren amb suficient antelació.

De manera que, per l'abril del 1895, Antoni Dardet envià un informe als propietaris, Guardiola, Albiñana i Junyent, explicant que, de cara a l'hivern pròxim, s'havia de preveure un considerable augment de consum de gas per al bloc de demanda particular a Horta i que, en conseqüència, s'havia de canviar la canonada existent per una altra de diàmetre més gran.⁷¹ Malauradament, la resposta dels propietaris, si n'hi hagué, no la coneixem, però el cert és que el 1903 l'ajuntament de Barcelona considerava vigent el contracte del 15 de març de 1876 «entre el ayuntamiento de San Andrés y La Catalana»⁷² i que, l'any 1912, data en què es renovà la contracta, la raó

68. AMDSM, *Urbanisme. Obra Pública*, exp. núm. 265.

69. AMDSM, *Urbanisme. Obres Particulars*, sense núm. d'exp.

70. AMDH, *Llibres d'Actes Municipals*, 1895 i 1896. S'ha d'indicar que el municipi d'Horta fou dividit el 1888 en quatre districtes: Vallcarca, Sant Genís, Penitents i el Coll.

71. AMDH, *Documentació vària*, «Proyecto de modificación de cañerías para mejor alimentación del pueblo de Horta».

72. AAAB, *Anuario Estadístico Municipal*, 1903.

social *Guardiola, Albiñana i Junyent* encara era oficialment propietària de la fàbrica de Sant Andreu.⁷³ Una darrera anotació a l'escriptura de renovació de la contracta d'aquell any al·ludeix a l'enviament d'una còpia de la mateixa a requeriment del jutjat de 1a Instància de la Barceloneta, lloc on es trobava la factoria de *La Catalana*. És molt possible que fos precisament a partir d'aquesta diligència quan es formalitzaria la propietat de l'empresa de Sant Andreu per part de *La Catalana*. De fet, a partir d'aquella data, ja no és possible trobar més al·lusions a *Guardiola, Albiñana i Junyent*.

Conclusions

Voldríem ara fer esment d'algunes qüestions que han sorgit al llarg de l'explicació realitzada fins aquí. En primer lloc, hem d'indicar que els empresaris que hem presentat participen d'alguns trets comuns: el primer, del fet de considerar el negoci del gas com un negoci de caràcter comercial al qual, en conseqüència, aplicaren el mateix tractament que a altres negocis del mateix caire econòmic. Tot sembla indicar que els empresaris conceberen el negoci del gas com un vehicle per a obtenir uns beneficis de caràcter rendista. Per tant, totes dues empreses es distingiren per comptar amb un baix volum de capitals, que coincideix amb un també baix grau d'expansió de les respectives xarxes.

Un altre tret que els defineix es troba en el seu grau de prudència empresarial. Aquesta prudència i la diversificació de riscos es reflectiren en la trajectòria d'ambdues empreses i es mostraren essencials per mantenir la seguretat dels seus capitals, ja que per la via d'una diversificació controlada podien obtenir una discreta rendibilitat. Només quan observessin indicis d'un bloc de demanda particular sòlid –procedent de l'estrat industrial– iniciarien les gestions per arribar a un acord amb els respectius ajuntaments. Els capitals –íntegrament del país– foren de caràcter familiar o es vincularen a les empreses per raons d'amistat i de confiança més que per les perspectives econòmiques dels respectius negocis. Però precisament aquesta prudència empresarial seria el factor que limitaria decisivament l'expansió de les xarxes.

Des del punt de vista de la demanda particular, hem d'indicar que en ambdós casos es mostrà discretament activa, llevat de l'actuació de *La Pro-*

73. AHPB, Josep VULART ESTRANY, *Manual*, 1876, cit. n. 65.

pagadora del Gas al municipi de Gràcia, la qual mostrà un creixement, per bé que lent, sostingut, a causa sens dubte de la seva estructura industrial. Els municipis de Sant Gervasi, les Corts i Sarrià foren considerats per Antoni Rovira més com una inversió de futur, igual com els consideraria la *Compagnie Centrale* quan va accedir a la propietat de l'empresa. S'esperaria que la demanda industrial s'afermés i es mostressin les possibilitats reals d'expansió.

La xarxa de *La Propagadora del Gas* que articulava els municipis del Maresme, propers a la fàbrica de Premià de Mar, es considera en aquest treball com una reproducció de les actuacions que s'havien assajat a Gràcia i l'expansió de la seva xarxa cap a Sant Gervasi, Sarrià i les Corts, sense ultrapassar, malgrat tot, un determinat volum de negoci en un moment en què, paradoxalment, les xarxes en formació tenien la possibilitat d'estendre's sense competència en el territori.

El cas de Sant Andreu mostra algunes característiques diferencials. Els primers propietaris –els components de la societat *Agustín Rosa y compañía*–, en contra de l'opinió del seu gerent, cregueren que una ampliació cap a la Sagrera precipitaria la fallida de l'empresa, quan, com es demostraria poc després, hagués estat la sortida d'elecció davant d'una situació d'escàs moviment d'abonats, ja que en aquella zona s'estava articulant un teixit industrial que necessitava urgentment el gas per a la seva expansió. Després, els integrants de la raó social *Guardiola, Albiñana i Junyent* deixarien a mans de tècnics competents les regnes de la fàbrica de Sant Andreu a fi d'obtenir uns beneficis que ja hem indicat que es distingiren pel seu caràcter rendista.

Per la seva banda, els gestors de *La Catalana* –igual com els de la *Compagnie Centrale* a Gràcia i els municipis als quals arribava la xarxa– van fer-se càrrec de la gestió de la fàbrica de Sant Andreu com una manera d'ocupar l'espai urbà que permetria, quan les condicions de la demanda es mostressin favorables, disposar d'unes instal·lacions que afavoririen la unificació de la xarxa de Barcelona i la seva expansió cap a l'exterior de la ciutat.

Els directius de *La Catalana* i els de la *Compagnie Centrale* –que cop-saren clarament les possibilitats del negoci del gas com una infraestructura urbana de caràcter expansiu i en constant creixement– sabien que l'empresa que aconseguís fer-se amb el control de la major part del territori de la ciutat i els seus municipis veïns seria la que finalment aconseguiria el control de la totalitat de la xarxa, no només a escala urbana, sinó a escala estatal. Mentre les condicions de la demanda no es mostressin favorables, una gestió eficient permetria mantenir el control d'una part del territori. Al principi del segle vint, la lluita per aquest control tot just acabava de començar.

ANNEXOS

ANNEX I

ACCIONISTES ASSISTENTS A LA PRIMERA ASSEMBLEA SOCIAL DE LA PROPAGADORA DEL GAS (1855)

Nom	Núm. accions	Summatori	Pessetes
Josep Martorell	230	230	115.000
Ramon Salvador	210	440	105.000
Jaume Baulenas	160	600	80.000
Antoni Morera	140	740	70.000
Antoni Salvador	100	840	50.000
Josep Rovira Morera	100	940	50.000
Antoni Rovira Borrell	100	1.040	50.000
Vicenç Reguero	100	1.140	50.000
Antoni Gatell	100	1.240	50.000
Demetri Solanes	75	1.315	37.500
Tomàs Mayans	70	1.385	35.000
Josep Morera	65	1.450	32.500
Joan Carné	60	1.510	30.000
Ignasi Coll	60	1.570	30.000
Joan Morera	50	1.620	25.000
Joan Busquets	50	1.670	25.000
Antoni Pla	50	1.720	25.000
Julián García Benítez	50	1.770	25.000
Pere Bassegoda	50	1.820	25.000
Miquel Cuní	50	1.870	25.000
Domingo Tamaro	35	2.005	17.500
Josep Antoni Salom	30	2.035	15.000
Jaume Soler Gelada	30	2.065	15.000
Josep Molas Vallvé	30	2.095	15.000
Manuel Cuní	30	2.125	15.000
Comas, Ciuró i Clavell	30	2.155	15.000

Francesc Fulladoras	25	2.180	12.500
Rosa Oliver	20	2.200	10.000
Antoni Cuyás	20	2.220	10.000
Josep Fiter	20	2.240	10.000
Joan Sellés	20	2.260	10.000
Lluís Vancells	10	2.270	5.000
Antònia Oliver de Romà	10	2.280	5.000
Marià Sandoval	10	2.290	5.000
TOTAL PTA			1.130.000

Font: AHPB. Magí SOLER GELADA, *Manual*, 20-VII-1855.**ANNEX 2****ACCIONISTES DE LA PROPAGADORA DEL GAS (1871-1883)**

Nom	Accions		
	1871	1878	1883
Jaume Baulenas i Mateu	390	400	347
Antoni Rovira i Borrell	100	286	163
Josep Rovira i Morera	72	102	–
Antoni Morera	315	300	135
Encarnació R. de Vilaclara	–	–	20
Enriqueta Rovira de Pol	–	–	20
Teresa Rovira i Roselló	–	–	20
Raimon Vilaclara	–	–	30
Enric Solanes i Rovira	–	63	29
Vicenç Borrell	–	–	11
Joan Comas	30	50	48
Comas, Ciuró i Clavell	–	20	–
Adolf Gaza	65	–	–
Teresa Roselló, vda. de Gaza	–	200	106
Alfred Gaza	–	–	53
Ramon Tort	85	–	–
Tomàs Àngel Bladó	60	125	60
Narcís M. Bladó	–	–	30
Eugeni Bladó i Bulbena	–	–	10
Josep Martorell i Guitart	100	30	–
Jeroni Martorell i Cuní	75	100	40
Josep Martorell i Cuní	–	35	80
Miquel Cuní	–	–	14
Martí Sellés	–	20	43
Feliciano Sellés	–	–	21

Salvador Sellés	–	–	20
Maria Parladé	140	80	21
Joan Nadal	20	–	–
Tomasa Masbernat	20	–	–
Ignasi Coll	90	110	68
Pau M. Tintoré	10	–	–
Joaquim M. Tintoré	–	–	20
Isabel Serret	–	15	22
Francesc Piña	40	40	–
Gertrudis Soler, vda. Piña	–	–	28
Josep Antoni Salom	30	–	26
Bartomeu Puig	–	–	19
Domingo Tamaro i fill	10	40	17
Cèsar A. Mayans	50	40	20
Ramon Torreguitart	–	30	17
Josep Jover i Sans	160	130	16
Emília Calzada	–	–	15
Paula Pasols (usuf.)	–	–	15
Joan A. Manet	–	–	12
Timoteu Valls	–	–	12
Joaquim Robert	15	–	–
Bonaventura Robert	–	–	12
Josep Escolà	50	–	–
Joaquima Escolà	–	–	11
Francesc Escolà	–	–	11
Josep A. Escolà	–	–	11
Federico Ciervo	–	–	10
Paulina de Mata	–	–	10
Pau Valls	30	30	10
Josep Vilanova	–	–	10
Gaietana T. Camps	–	–	10
Josep de Fortuny	–	–	31
Teresa Regés	–	–	10
H. Vidal	10	–	–
Teresa Duran	55	55	–
Manuel Duran	10	–	–
William Leigh	10	–	–
TOTAL ACCIONISTES	26	25	50
TOTAL ACCIONS	2.042	2.406	1.869

Font: AHPB. Gabriel Josep MINGUELL (1871), Francesc PLANAS I CASTELLÓ (1877 i 1883).